

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

Проектът е финансиран от
Европейски съюз и Европейски
социален фонд по Оперативна
програма „Развитие на човешките
ресурси“ (ОП РЧР) 2014-2020г.,
BG05M9OP001-2.011 „Равни
шансове“

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

“Квалификация, професионална ориентация и мотивация на хора с нарушено зрение”,

Любомир Велков, Десислава Бенева – Тодорова

АРДНЗ, гр. София

Изготвено във връзка с проект „Равни шансове за социална интеграция и заетост на хората с нарушено зрение“, номер на договора: BG05M9OP001-2.011-0002-C01

В сегашните динамични условия възгледите на обществото непрекъснато се променят и ако до преди известно време на хората с увреждания се гледаше като на болни, т. е. акцентуваше се върху болестта и **медицинския модел**, то днес се използва **социалният модел**. Фокусът е изцяло върху способностите, потребностите и нуждите, увреждането е просто разлика във функционирането на индивида. Начинът на работа на социалния модел е насочен към произвеждане на промяна в заобикалящата среда, в социалните ценности и практики. Работи се в посока ограничаване на дискриминацията по признак увреждане.

Зрително затруднените са онези лица, които имат нарушена зрителна острота (под 1,0). Групите на зрително затруднените лица се определят именно според нея, защото тя е най-важният параметър на зрението. Спрямо нея можем да определим от кои лица се интересуваме - тотално слепи (хора без зрителна острота, без чувство за светлинно възприятие), хора с перцепция на светлина (зрителна острота от 0 до 0,01, които имат светлоусещане и различават светло от тъмно, сенки), частично виждащи (те са със зрителна острота от 0,01 до 0,04, различават цветове, форми, едри букви) и слабовиждащи (със зрителна острота от 0,04 до 0,2 - 0,3, четат обикновен шрифт с помощта на технически средства).

Когато у даден индивид настъпи зрително увреждане и той частично или напълно загуби зрителните си възприятия, той използва различни пътища за компенсация при опознаването и оперирането в околната среда. Много често чрез различни средства се използват запазените функции на увредения анализатор, но когато това е невъзможно, се използват другите налични анализатори като слух, тактилност, обоняние. Разбира се, роля при компенсацията играят речта,

интелектът на индивида, както и степента му на ангажираност в различни дейности. Тактилните усещания при зрително затруднените са голямо богатство, защото им помагат при опознаването на света, но те не са достатъчни.

Както е известно, едни от най-важните проблеми, свързани с увреденото зрение, са сензорният и информационният дефицит. Фактът, че между 80 и 90% от информацията за околния свят, която мозъкът получава, идва от зрителния анализатор, поставя личността на зрително затруднения човек в ситуация на сензорен дефицит, тъй като другите сетива не са в състояние да компенсират намаленото или липсващо зрение. Това води до информационен дефицит. Хората с дълбоки зрителни увреждания страдат от силен недостиг и дори глад за информация.

За зрително затруднените съществуват три основни компенсаторни възможности за четене: тактилно, в чиято основа е брайловото писмо, слухово - свързано с говорещата книга, и визуално.

За незрящия потребител интернет е огромна, постоянно достъпна библиотека за книги, списания и вестници, които той може да прочете сам, без чужда помощ. Обратната връзка между компютъра и незрящия се получава отново под формата на брайл или реч. Създадени са устройства, наречени брайлови дисплеи, които възпроизвеждат информацията от екрана на брайл. Поради високата им цена обаче редовият потребител не може да си позволи това удобство.

С масовото навлизане на интернет и съвременните информационни технологии, особено актуален е въпросът за достъпа на хората със зрителни увреждания до електронните информационни ресурси и глобалната мрежа. Той е проблем не само на специалните, но и приоритетна задача на публичните, университетските, академичните и други социални институции. Би трябвало да се увеличи разбирането и подкрепата на обществото като цяло за ролята и мястото на институциите, осигуряващи свободен достъп до електронна информация за хората с увреждания, да се стимулира партньорството между институциите и други правителствени и неправителствени организации, да се използва възможността за обучение и реализация на тези хора с използване на Интернет и електронни ресурси. Съвременните информационни технологии дават шанс на незрящите да постигнат независимост и самостоятелност и създават условия за по-широката им професионална изява и пълноценното им включване в обществото.

Преходът към **пазарна икономика** довежда до съществени промени в трудовия пазар в страната, включително и до редица негативни явления като висока безработица, голям брой обезкуражени лица, наличие на неравнопоставени групи на пазара на труда, ограничено търсене на труд, значително превишаване на предлагането на работна сила, неадекватно на изискванията на работодателите професионално - квалификационно равнище на работната сила, недостатъчно професионално обучение на заетите лица с оглед осигуряване на адаптивност на работната сила към промените в технологиите и дейностите. Променящата се социално-икономическа среда в България през периода на прехода оказва значително влияние и върху социалния статус на хората с увреждания. Засилва се изолацията на тази група. Ограниченията на околната среда създават

повече проблеми, отколкото самите увреждания. Лицата с увреждания са една от най-рисковите групи на пазара на труда, независимо от законовите основания за обратното. Една от причините е, че много от работодателите не оценяват потенциала на работниците с увреждания и имат предразсъдъци (наследени от миналото практики). Такава политика липсва и във фирмите (работодателите да се възползват от доказаните умения на хора с увреждания).

Към момента равнището на квалификация на хората със зрителни увреждания не отговаря на изискванията на пазара на труда. Налице е дефицит в обучението за съвременни базисни и ключови умения, недостиг в квалификацията в областта на новите професии, високите технологии, съвременните технологии в селското стопанство, мениджмънта, маркетинга. Доста от зрително затруднените имат висше образование, но се наблюдава висока безработица при висока квалификация. Налага се да се осигури достъп до различен вид обучения за професионална ориентация, квалификация и преквалификация за хора с увреждания.

В България има специализирани предприятия, няколко от тях са за хора със зрителни увреждания, повечето са в процес на ликвидация, не функционират, пазарният им дял се свива, закриват се работни места за хора с увреждания. По характера си специалните предприятия са индустриални. А във всяко индустриално предприятие има дейности, които могат да се изпълняват от напълно незрящи хора, както и още повече дейности, които могат да се извършват от хора с остатъчно зрение. Има много неизползвани възможности в тази посока.

При наличието на съответните образование и качества, хората със зрителни увреждания, подобно на всички останали, намират своята трудова реализация в традиционни за тях сектори и на свободния пазар на труда. Но тези, които не могат да се реализират там, биха могли да го направят в индустриалното производство. Тогава обаче възниква проблемът с тяхната инициативност. Именно за тях би трябвало да съдействат обществените и държавни институции. Друго възможно обяснение за минималния процент работещи хора със зрителни увреждания се крие в нерешителността на работодателите да ги наемат, поради “прекомерната” според тях законова защита при уволнението им.

Хората с увреждания притежават същите права и отговорности, както всички останали. Въпреки това те са изправени пред сериозни пречки, дори дискриминиращи практики, в опитите си за постигане на равни възможности, независимост и пълна икономическа и социална интеграция. Дълготрайното игнориране на сериозните последици от изолацията в обособени специализирани институции доведе до формиране на крайно пасивно поведение спрямо пазара на труда и нереалистични очаквания от държавата у представителите на тази социална група. Най-осезаема е промяната в осъзнаването, че професионалната реализация на хората с увреждания се корени преди всичко в личната ангажираност, мотивация и инициативност.

Бурното развитие на техниката и технологиите, както и господството на нови икономически

отношения в обществото, доведоха до това, че някои традиционно практикувани от слепите професии или изчезват, или се заменят се с други. Но това открива възможности незрящите да усвоят нови професии. Има редица неизчерпани възможности за професионална изява на хората, напълно лишени от зрение, които те би следвало с реалистични амбиции и находчивост да затвърдят като отдавна завоювани, или да отвоюват нови територии за изява.

Достъпът до информация при незрящите е затруднен. Бюрата по труда не са дотам запознати с проблемите на хората със зрителни увреждания и с техните специфични особености, макар че се регистрира напредък. През последните години държавата създаде възможност и незрящите да бъдат назначавани на работа, като работодателите получават финансиране за временна заетост. Друг е въпросът, че незрящите се назначават по тези програми най-вече от ССБ и сходни организации за хора с увреждания. Що се отнася до информацията в интернет, не всички страници са достъпни за зрително затруднените. Необходимо е зрително затруднените ученици да бъдат информирани и обучавани къде да търсят информация още в училище.

Хората с увреждания все още имат **ограничен достъп до пазара на работна ръка**.

Причините за това най-общо са:

~ **ограничен достъп до модерни технологии**: липса на компютри, оборудвани със софтуер, позволяващ на незрящите да обработват данни;

~ **ограничен достъп до информация**: липса на подходящи знания, както сред хората с увреждания, така и сред работодателите, за възможностите да се назначат хора с увреждания;

~ **архитектурни**: липси на рампи, подходяща маркировка на сградите;

~ **организационни**: процесът на работа не е приспособен към възможностите на хората с увреждания;

~ **психологически**: показване на недостатъчни знания за хората с увреждания. Бариели от този вид има и от страна на хората с увреждания, които демонстрират защитен, пасивен и претенциозен начин на мислене.

Личностови особености на хората с нарушено зрение - какво е влиянието на нарушеното зрение зависи от отношението на обществото (градивно или не), от чертите на характера на отделната личност. На свой ред увреденото зрение влияе върху динамиката на потребностите при зрително затруднените. Няма отделен тип личност, но социалното взаимодействие е по-трудно (липсват мимиката, жестовете), по-голяма е изолацията, често развиват консуматорска психика, апатия и леност. Интересен факт е, че увреденото зрение не влияе върху лидерството.

Важен аспект е **общуването**. Лицата със зрително затруднение имат проблем с невербалното общуване (всяко послание, изпратено или получено в неречев или неписмен вид). При тях доминират вродените жестове. Невербалното общуване е по-скоро мърдане на ръцете зад гърба, поклащане.

Маниеристичното поведение при зрително затруднените е голям проблем. То включва клатене на цялото тяло, пляскане по време на разговор, натискане на очите и всички подобни неадекватни навици. 33 обикновено проявяват такова поведение, когато са сами или нямат какво да правят. То е неприемливо, особено за зрящите хора, но няма връзка с интелекта.

Особености при общуване с хора със зрителни увреждания: те се ориентират добре в позната обстановка; движат се с бял бастун, куче-водач; пишат и четат на брайл; когато говорим с тях, гледаме ги и им говорим директно; когато се здрависваме, изчакваме те да ни подадат ръка; представяме им всички; когато разговаряме в група, винаги назоваваме човека, към когото се обръщаме, по име; обаждаме се, когато излизаме; използваме глагола „виждам”, т. е. няма думи „табу”; ако трябва да заведем зрително затруднения до стол, слагаме ръката му на облегалката; когато влезем на ново място, описваме интериора с думи (обясненията да бъдат точни); придружаване - техника на водене; не се казва „там” или „отсреща”, а се обяснява; може да се наложи леко докосване по ръката или рамото, за да привлечем вниманието му.

В СУ за ученици с нарушено зрение „Луи Брайл” се извършват дейности по професионално ориентиране на зрително затруднените ученици. То има за основна цел да подпомогне ефективно учениците при техния професионален избор и свързаното с него професионално обучение. Има и голямо значение за формирането на положително личностно отношение към труда, за създаването на професионално самочувствие и удовлетвореност от упражняваната професия. Професионалното ориентиране е много важна предпоставка за успешна кариера. Практиката показва, че ефективната кариера е пряко свързана с успешно избраната професия.

Основното, което следва да бъде решено в периода на професионалното ориентиране на учениците, е диагностика на интересите на личността, оценка на възможностите и изясняване на мотивите за избор на професия. Ориентацията към професията е успешна само тогава, когато лицето има интереси в тази област.

Основната задача на професионалното консултиране е постепенното и последователно оказване на компетентна помощ на ученика, за да си изясни доколко неговите личностни и професионални характеристики съответстват на реалните изисквания на професията и условията за нейното упражняване, а също да активира у него адаптивно адекватно поведение на пазара на труда.

В СУ УНЗ „Луи Брайл” се извършват различни дейности във връзка с професионално ориентиране на учениците: анкети за професионална ориентация; провеждане на обучения съвместно с бюро по труда: относно писане на автобиография, мотивационно писмо, филми, папки с представени професии, срещи с реализирали се бивши ученици на училището, които споделят опита си за професионална реализация (и необходимите неща като асистент, помощни технически средства, автомобил и т. н.); работа за повишаване на мотивацията - като основна движеща сила - тренинги с психолога, психологическа подкрепа, индивидуална работа; извършване на дейности с цел създаване на трудови навици - работа в двора на училището - озеленяване, почистване; курсове за акордьори; срещи с работодатели.

Важно е да се уточни, че за всеки новопостъпващ на работа човек се изисква медицински документ, в който след прегледите би трябвало да се отбележи подходяща ли е посочената работа за

лицето или не. ТЕЛК се произнася по противоположните условия на труд и трудоспособно ли е лицето за работното си място и необходимостта от трудоустрояване. Ако един човек е със зрителни увреждания или има експертно решение на ТЕЛК, най-добре е преди да бъде назначен на работа да се поиска и разгледа неговото експертно решение. Най-често срещаните противоположни условия за труд при лицата със зрителни увреждания са: работа с остри предмети, работа на светло (тъмно), в зависимост от вида на увреждането, запрашеност, вдигане на тежки предмети и пр. Тези противоположни условия се преценяват за всяко конкретно лице, в зависимост от неговото конкретно здравословно състояние, степента на загуба на зрението и медицинската диагноза.

Днес зрително затруднените разчитат по-скоро на модерните технологии. Според някои данни те имат 8 пъти по-малък шанс за намиране на работа от виждащите. Съвременните тенденции в развитието на професиите, подходящи за зрително затруднени са:

- **традиционни професии:** не са много популярни. Това е например сувенирното производство, туризма, хотелиерството, които се нуждаят от автентични предмети;

- **услуги:** ателиета за ел. уреди, велосипеди, но не всички са достъпни. Трябва да бъдат насърчавани и обучавани как да развият малък бизнес. Тук може да се включи и цветарството за слабовиждащите, ръчното плетиво като надомна работа;

- Зрително затруднените са добри като **индустриални работници** (специалните предприятия). С помощта на автоматизирана техника могат да извършват много операции;

- **Професии на средния специалист:** масажисти, телефонисти, диспечери, оператори на компютри, бизнес-секретари и др.;

- **Селскостопански труд;**

- **Информационните технологии и административното обслужване:** изискват в едни случаи средно, а в други: висше образование. Мениджъри, администратори в хотели и др. Компютърни оператори, програмисти, електронна търговия, оформители на веб-страници, веб-дизайн;

- **Музиканти:** вокалисти, тон-режисьори, в оркестри, ди джей;

- **Интелектуални професии:** учители, университетски преподаватели, социология, история, психология, философия, икономика, филология. Те могат да работят като преводачи, особено в симултанния превод.

Достъпно работно място е онова работно място, което осигурява пълноценно полагане на труд за човека, независимо с какво увреждане е. Необходими са достъпни входове и широки врати (вкл. асансьорни), подходящи пособия за труд (напр. за незрящия човек), т. е. онези нормални условия на труд, които компенсират увреждането и дават възможност на човека да изпълни служебните си задължения спокойно и нормално. Често за зрително затруднения човек се налага по-добро осветление, подходяща мебелировка (без ръбове), необходимите помощни технически средства.

Необходими помощни средства за адаптиране на работно място за зрително затруднени са: четяща машина, компютърна програма „Джоус“, т. нар. „затворена телевизия“ за слабовиждащи, оптични средства (лупа, очила, монокуляр), маса със специален наклон, брайлов принтер, брайлов дисплей, брайлови означения за някои уреди, водещи парапети, оцветяване на стълбите и др.

Когато се говори за **работа на незрящите в индустрията**, несъмнено трябва да се отбележат и **инструкциите за безопасност** при обучението им за работа. Спецификата на безопасността е свързана с два основни принципа:

1. **Подход към машината или инструмента:** ~ да се разработи **маршрут** от входа на помещението до машината; ~ зрително затрудненият да се доближава до машината с ръце, поставени отстрани с длани към тялото.
2. **Да се наблюдава машината** - спряна и по време на работа. Да опипа, за да разгледа всички части. Да се запознае със специфичния звук (вибрация - включена).
3. Да се установят **пътищата за придвижване на ръцете до първоначалните точки на контрол и опериране** (докато машината работи; да научи да намира лостовете, бутоните за контрол).
4. Да се установи **начин за определяне на работата, извършена от машините**, чрез звук, усещане (промяна на съпротивлението при приключване на операцията), докосване (изменящите се позиции на частите преди спиране).
5. **Да се използват различни начини на възприемане:** ~ слухово (звучите); ~ тактилно (ремъци, драскотини, линии, топлина от машината); ~ обонянието (усложнения при машината); ~ остатъчното зрение.

На база изложеното до тук може да се каже, че е необходимо да съществуват ясни задължения за крупните работодатели да наемат хора с увреждания съобразно законовите норми, както и съответните санкции при отказ за наемане. Работодателите трябва да бъдат стимулирани със средства за всеки конкретно назначен човек с увреждане. Те не трябва да бъдат стимулирани само според броя назначени хора с увреждания, а трябва да съзрат икономическия си интерес в това. Добре е да отпадне прекомерната «защита» при уволнения, за да има равнопоставеност при търсенето и предлагането на работна сила. Работодателите трябва да бъдат насърчени да осигуряват достъпна работна среда и да бъдат информирани за идеите и възможностите в тази насока, както и за дългосрочните ползи от подобен подход. Налага се подобряване достъпа до информация, адаптирана спрямо особеностите на незрящите и зрително затруднените хора и наличните възможности за осигуряване на заетост на безработни хора със зрителни увреждания, да се създадат условия за наемане на хора в общественния сектор. Необходима е промяна в нагласите на самите хора със зрителни увреждания за формиране на по-активна позиция на пазара на труда,

повишаване степента на информираност на обществото за правата, проблемите и възможностите на хората със зрителни увреждания, водеща до промяна в обществените нагласи и премахване на съществуващите стереотипи спрямо тях; развитие на партньорство и координирани действия на всички нива между институциите и организациите, имащи отношение към проблематиката на хората с увреждания като цяло при реализацията на посочените по-горе идеи. Докато слепите и зрително затруднени ученици не са ориентирани за целия обхват от професионални възможности, те няма да бъдат способни да живеят смислен и задоволителен живот.

Този материал е създаден с финансовата подкрепа на Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси", съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд. Цялата отговорност за съдържанието на сайта се носи от Асоциация на родителите на деца с нарушено зрение и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Европейския съюз или Министерство на труда и социалната политика.